

УДК 343.983

І. В. БОРИСЕНКО,
канд. юрид. наук, доц.,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,

м. Харків

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДІВ У СУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті викладено авторське бачення окремих питань реалізації криміналістичних методів пізнання криміналістики у судовій діяльності. Проаналізовані існуючі на сьогодні доктринальні підходи та висловлена власна позиція.

Ключові слова: судова діяльність, криміналістичні методи пізнання, методи судової діяльності.

До числа аксіоматичних положень науки кримінального процесуального права можна віднести позицію, відповідно до якої судовий розгляд є основною центральною стадією кримінального провадження. З даним твердженням складно сперечатися, зважаючи на те, що саме в межах зазначеної стадії вирішується основні питання усього кримінального провадження – питання винуватості особи та її покарання. Разом із тим, судовий розгляд не зводиться до ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, а полягає у безпосередньому дослідженні судом доказів, що надаються сторонами. Отже, судове слідство є своєрідними аналогом діяльності слідчого, проте з більш яскраво вираженими елементами змагальності та відкритості. Вказане, у свою чергу, дозволяє цілком правомірно ставити питання про застосування криміналістичних методів пізнання не лише в межах слідчої діяльності, а й у роботі суду.

Відмітимо, що питання застосовування криміналістичних методів пізнання у межах судового розгляду не є абсолютною новацією. Свого часу різним аспектам вказаного напрямку реалізації криміналістичних досягнень присвячували свої роботи такі науковці як Л. Ю. Ароцкер, О. Я. Баєв, Р. С. Белкін, О. Д. Бойков, Г. А. Воробйов, А. В. Дулов, В. О. Коновалова, І. І. Когутич, В. Т. Нор, І. Д. Перлов, І. Л. Петрухін, В. Ю. Шепітько,

С. А. Шейфер та ін. Однак, як зазначають сучасні дослідники, система теоретичних положень і рекомендацій щодо можливості та потреби використання криміналістичних знань у розгляді кримінальних справ у суді все ще залишається незавершеною. Насамперед недостатньо новітніх розробок криміналістичних прийомів і методів, придатних для забезпечення цього розгляду [1, с. 6]. Окрім того, ще більшої актуальності дане питання, на наш погляд, набуває з огляду на прийняття нового КПК України та введенням до числа інструментів судового дослідження доказів таких новітніх понять, як перехресний допит, допит за допомогою відео конференції, постановка навідних запитань тощо.

Разом із тим доводиться констатувати, що питання можливості використання криміналістичних методів пізнання не лише на стадії досудового розслідування, а й у судовому розгляді далеко не завжди характеризувалось однаковістю поглядів серед науковців. Зокрема, позицію про непридатність криміналістичних знань для застосування у судовому розгляді доволі активно свого часу відстоював О. М. Васильєв. Аргументуючи зазначений підхід, дослідник вказував, що, по-перше, судовому розгляду не властиві такі слідчі дії як пред'явлення для впізнання та відтворення обстановки і обставин події; по-друге, можливість залучення до складу судової колегії осіб, що не є професіональними суддями (народні¹ або присяжні засідателі) виключає здійснення дій, заснованих на використанні криміналістичних знань, оскільки такі дії будуть незрозумілими для вказаних суб'єктів; по-третє, основна діяльність по збиранню доказів виконується на стадії досудового розслідування, й якщо останнє проведене на низькому рівні, то суду не допоможуть жодні тактичні прийоми і науково-технічні засоби й у такому разі належить повернути справу на додаткове розслідування [2, с. 43-46].

Не погоджуючись із вищевикладеною позицією, зазначимо, що наведені науковцем на її підтримку аргументи, з одного боку, є не зовсім коректними за

¹ Відповідно до положень нового КПК України, участь народних засідателів при розгляді кримінальних проваджень не передбачена.

своєю сутністю, а з іншого – на сьогодні значною частиною вже втратили свою актуальність, зважаючи на кардинальні зміни в парадигмі кримінального судочинства.

Зокрема, стосовно невластивості судовому розгляду таких слідчих дій як пред'явлення для впізнання та відтворення обстановки і обставин події², то, по-перше, судове слідство передбачає можливість проведення й інших дій для отримання доказової інформації, а, по-друге, новий КПК України прямо встановлює можливість проведення впізнання особи або предмету в залі судового засідання (ст. 355 КПК України).

З приводу неможливості застосування криміналістичних методів пізнання у судовому розгляді, зважаючи на присутність присяжних засідателів, які не є професійними суддями, а відтак не сприймуть таку інформацію, необхідно вказати наступне. Специфіка окремих криміналістичних методик (наприклад, при застосуванні судових експертиз) ускладнює розуміння інформації не лише для пересічного громадянина, а й для професійного юриста. Зважаючи на це, кримінальним процесуальним законом передбачено механізми роз'яснення учасникам провадження специфічних аспектів доказової інформації, отриманої з використанням криміналістичних знань. Як приклад такого механізму доречно, на наш погляд, згадати надану КПК України можливість здійснити допит експерта в судовому засіданні з метою роз'яснення ним окремих положень наданого експертного висновку (ст. 365 КПК України). Окрім цього, необхідно зазначити, що поряд зі спеціальними методами криміналістики, які у певному розумінні є складними для сприйняття й застосування, дана наука пропонує використання методів, що відносяться до числа загальнонаукових (спостереження, опис, експеримент, порівняння, моделювання тощо) та методів діалектики й формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція і т.д.), застосування яких не потребує спеціальних знань.

Теза про неможливість з'ясувати істину в суді за умови, що досудове розслідування було проведене неякісно, у світлі останніх правових реалій

² Відповідно до нового КПК іменується слідчим експериментом.

також видається доволі сумнівною. По-перше, окрема доказова інформація може бути отримана виключно судом, а не слідчим³. По-друге, на сьогодні кримінальне процесуальне законодавство України не знає інституту повернення провадження на додаткове розслідування, а відтак це є істотним стимулом для якісного проведення досудового слідства. По-третє, навіть за часів дії КПК України 1960 р. суд мав право повернути провадження на додаткове розслідування лише за умови, що виявлена неповнота не могла бути усунена в залі судового засідання [див.: 3] (а для такого усунення суду надавалась можливість проводити практично всі слідчі дії, здійснити які без застосування криміналістичних методик не уявляється можливим).

Тож, на наш погляд, більш обґрунтованою й такою, що відповідає сучасним підходам до питання дослідження доказів у судовому розгляді, є наукова позиція, відповідно до якої застосування криміналістичних методів пізнання в судовому провадженні є не лише допустимим, а й доцільним та необхідним. Зауважимо, що подібна концепція розуміння місця і ролі криміналістики у здійсненні кримінального судочинства з'явилась досить давно. Так, ще в 1938 р. це питання було підняте А. Л. Ципкіним [див.: 4]. У подальшому даний концепт знайшов більш широкий розвиток у роботі Л. Ю. Ароцкера, присвяченій використанню даних криміналістики у судовому розгляді кримінальних справ [див.: 5], а також у дослідженнях інших науковців, які відстоювали у своїх наукових здобутках положення про існування «судової криміналістики» [див.: **Ошибка! Закладка не определена.**; 6, с. 193; 7, с. 43; 8; 9]. Визнання застосування методик криміналістики в судовому засіданні доводиться й науковцями, праці яких базуються на новітньому кримінальному процесуальному законодавстві України й враховують положення КПК України 2012 р. [див., напр.: 10, с. 647–656].

Підтримуючи позицію про доречність і доцільність використання криміналістичних методів пізнання у судовій діяльності, в якості аргументу

³ Так, згідно з положеннями КПК України 2012 р., суд має право ґрунтувати своє рішення виключно на показаннях, отриманих в залі судового засідання.

спробуємо навести приклади застосування того чи іншого методу криміналістичного пізнання під час судового розгляду кримінального провадження. При цьому, на наш погляд, необхідно зробити застереження, відповідно до якого поняття судова діяльність передбачає не лише діяльність суду (судді), а охоплює собою процесуальну поведінку всіх учасників судового розгляду, які тим чи іншим чином зацікавлені у прийнятті судом конкретного рішення. Тобто, прояви застосування методів криміналістичного пізнання у судовій діяльності слід шукати як у діях суду, так і в діяльності представників сторони обвинувачення та захисту при відстоюванні власних позицій.

Доволі поширеним методом криміналістичного пізнання, що застосовується у процесі судової діяльності є метод версіювання. При цьому форми його реалізації на судових стадіях кримінального провадження можуть бути найрізноманітнішими.

По-перше, змагальна модель кримінального судочинства апріорі передбачає висунення та дослідження принаймні двох генеральних версій щодо обставин кримінального правопорушення: версії обвинувачення та версії захисту. Більше того, зважаючи на множинність суб'єктного складу кожної зі сторін, не виключаються ситуації, коли у судовому засіданні стона озвучує не одну, а декілька версій. Зокрема, на стороні обвинувачення можуть існувати і доводитися окремо у судовому засіданні версія прокуратури та версія потерпілого. Аналогічна ситуація виникає й з боку сторони захисту, зокрема у випадку, коли кримінальне правопорушення вчинено у співучасті, й кожен співучасник та його захисник доводять власний погляд на подію злочину.

Не менш поширеним методом судової діяльності є метод моделювання. Нагадаємо, що даний метод у криміналістиці може передбачати побудову як матеріальних моделей (створення аналогів тих чи інших предметів) так й ідеальних (відтворення перебігу подій в уяві людини). На наш погляд, у судовій діяльності більш поширеним є саме метод ідеального моделювання. Зокрема, версія кожного учасника судового провадження має надавати детальне

пояснення того як розвивались події кримінального правопорушення, яким чином його учасники взаємодіяли один з одним, з оточуючими предметами, який механізм причинно-наслідкового зв'язку між злочинним діянням і суспільно-шкідливими наслідками тощо. Все вище перераховане є не чим іншим як ідеальною моделлю подій кримінального правопорушення. При цьому, якщо такий елемент моделювання як створення моделі здійснюється учасниками кримінального провадження відповідно до висунених ними версії, то інший елемент зазначеного методу пізнання – перевірка моделі – є завданням суду та процесуального опонента. В цьому випадку на допомогу приходять такі прийоми криміналістичної тактики як постановка деталізуючих питань, перехресний допит тощо.

Змагальність судового розгляду зумовлює необхідність у передбаченні дій протилежної сторони, для чого застосовується метод криміналістичного прогнозування. При цьому прогнозування може бути як загальним (спрямоване на передбачення позиції протилежної сторони в цілому), так і стосуватися поведінки тої чи іншої особи при проведенні судово-слідчої дії (що дає можливість правильно побудувати тактику її проведення). Зауважимо, що у спеціальній літературі навіть можна зустріти практичні поради щодо оптимального прогнозування дій супротивника. Зокрема, «рекомендується виконувати рефлексивну операцію – моделювання «з позиції опонента». Мета – визначення найдоцільнішої з боку опонента позиції протидії, що давала б йому певні шанси на успіх в умовах наявності сукупності обвинувальних і виправдувальних доказів, які орієнтовно можуть відповідати цій позиції. Тут важливо не помилитися в оцінці опонента, передусім, в оцінці прокурором підсудного чи свідка захисту, а адвокатом – потерпілого чи свідка обвинувачення. ... Це не означає, що таку операцію не потрібно здійснювати судді. Він також робитиме це з метою уникнення ухвалення у справі незаконного і необґрунтованого рішення» [Ошибка! Закладка не определена., с. 348].

Метод аналізу застосовується судом при вивченні матеріалів кримінального провадження. Визнання факту застосування даного методу криміналістичного пізнання підтверджується приділенням йому значної уваги у наукових дослідженнях саме з позиції використання у судовій діяльності. Так, пропонують виділяти цілу низку прийомів реалізації даного методу судом, зокрема: а) прийоми дослідження протоколів слідчих дій на відповідність рекомендаціям криміналістичної техніки; б) прийоми дослідження протоколів слідчих дій з точки зору відповідності рекомендаціям криміналістичної тактики; в) дослідження декількох документів, що відображають взаємопов'язані процесуальні рішення і слідчі дії [11, с. 129-130]. Як приклад реалізації вказаного методу в судовій діяльності, зокрема в частині аналізу кількох взаємопов'язаних документів, наведемо цитату з мотивувальної частини одного з виправдувальних вироків, винесеного Апеляційним судом Харківської області. Як зазначив суд, «у протоколі огляду та вилучення ножа з чорною рукояткою вказано, що даний ніж був поміщений у поліетиленовий пакет та опечатаний біркою з підписами учасників слідчої дії, однак в описовій частині висновку імунологічної експертизи вказано, що даний ніж надійшов на дослідження у згортку з паперу білого кольору, перев'язаного ниткою чорного кольору та обклеєного прозорою безколірною липкою стрічкою типа «скотч». Різний опис упаковки ножа свідчить про можливість його перепакування, а тому твердження підсудних про те, що на ніж вже після його вилучення були нанесені сліди крові потерпілих, є обґрунтованими» [12].

Складно заперечувати застосування у судовій діяльності й такого методу криміналістичного пізнання як метод порівняння. По суті на використанні даного методу базується вся система оцінки учасниками судового розгляду доказів, що досліджуються в залі судового засідання. Порівнюючи показання обвинуваченого і потерпілого, показання свідків, показання одного і того ж суб'єкта на різних етапах судового розгляду, висновки первинних і повторних експертиз, зовнішній вигляд речових доказів з ідеальними моделями даних речей, що збереглись у свідомості допитуваних тощо, учасники процесу, а в

кінцевому результату суду, складають своє враження про достовірність того чи іншого доказового матеріалу, та, відповідно, про підтвердження у суді однієї із кількох розглядуваних версій.

На завершення відмітимо, що вказані та інші методи застосовуються у судовій діяльності у взаємозв'язку та взаємодоповненні. Окрім того, як справедливо зазначають науковці, використання у ході судового розгляду кримінального провадження тих чи інших методів криміналістичного пізнання є ситуаційно обумовленим, тобто залежить від характеру та наповнення перспективно наявної або реальної криміналістичної (судової) ситуації. Іншими словами, під час кожного судового розгляду відбувається адаптація окремої методики до особливостей конкретного випадку [**Ошибка! Закладка не определена.**, с. 317].

Список використаних джерел

1. *Когутич І. І.* Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ : наук.-практ. посіб. / І. І. Когутич, В. Т. Нор. – Львів, Київ : Тріада плюс, Алеута, 2010. – 428 с.
2. *Васильев А. Н.* Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 143 с.
3. Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 11.02.2005 р. № 2 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 3. – С. 17–20.
4. *Цыпкин А. Л.* Судебное следствие и криминалистика / А. Л. Цыпкин // Социалистическая законность. – М., 1938. – № 12. – С. 43–46.
5. *Ароцкер Л. Е.* Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве / Л. Е. Ароцкер. – М. : Юрид. лит., 1964. – 223 с.
6. *Белкин Р. С.* История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М. Норма, 1999. – 496 с.
7. *Журавель В. А.* Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування / В. А. Журавель. – Х. : Право, 1999. – 304 с.
8. *Корневский Ю. В.* Криминалистика для судебного следствия / Ю. В. Корневский. – М. : Центр Юр. Инфо, 2001. – 198 с.
9. *Корчагин А. Ю.* Судебное разбирательство уголовных дел: понятие, организация, тактика : моногр. / А. Ю. Корчагин. – М. : Юрид. Мир, 2006. – 141 с.
10. *Зейкан Я. П.* Адвокат: кримінальні справи: методичні поради : у 2 ч. – К. : ВД «Дакор», 2012. – 728 с.
11. *Мирошниченко Ю. М.* Криміналістичний аналіз матеріалів справи в контексті планування провадження в суді першої інстанції / Ю. М. Мірошниченко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – № 2 (5). – 2012. – С. 126–133.
12. Вирок Апеляційного суду Харківської області від 6 червня 2011 р. у справі № 1-10/11 (№ у ЄДРСР: 16266749).

Борисенко И. В. К вопросу о применении криминалистических методов в судебной деятельности.

В статье изложено авторское виденье отдельных вопросов реализации методов криминалистики в судебной деятельности. Подданы анализу существующие на сегодня доктринальные подходы и высказана собственная позиция.

Ключевые слова: судебная деятельность, криминалистическая методика, методы судебной деятельности.

Borisenko I. V. On the question of the application of forensic methods in judicial activities.

The article described the author's vision of the individual issues of the forensic methods in judicial activities. Doctrinal approaches, that exist today, are analyzed and the author's own position is expressed.

Key words: *judicial activities, criminalistics methods of researching, the methods of judicial activities.*